

- Монахова, Тетяна. «Рецензія на монографію Халіман О. В. Граматика оцінки: морфологічні категорії української мови: монографія / переднє слово, наук. ред. проф. Т. А. Космеди. Харків: Майдан, 2019. 452 с.». *Лінгвостилістичні студії*, вип. 11, 2019, с. 178–181.
- Monakhova, Tetiana. "Review of O. V. Khaliman. Monograph Grammar of Evaluation: Categories of the Ukrainian Language, Edited by T. A. Kosmenda. Kharkiv: Maidan, 2019". *Linguostylistic Studies*, iss. 11, 2019, pp. 178–181.

<https://doi.org/10.29038/2413-0923-2019-11-178-181>

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ

Халіман О. В. Граматика оцінки: морфологічні категорії української мови: монографія / переднє слово, наук. ред. проф. Т. А. Космеди. Харків: Майдан, 2019. 452 с.

Тетяна Монахова

Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
Миколаїв, Україна

REVIEW OF

O. V. Khaliman. Monograph Grammar of Evaluation: Categories of the Ukrainian Language,
edited by T. A. Kosmenda. Kharkiv: Maidan, 2019

Monakhova Tetiana

Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine

У сучасному українському мовленні простежується активне застосування мовних одиниць з оцінною семантикою, що останнім часом стали предметом аксіологічних досліджень у мовознавстві й привертають увагу багатьох учених.

Монографічне дослідження О. Халіман присвячено актуальній в українському мовознавстві проблемі, що стосується становлення й розвитку аксіологічної прагмалінгвістики. У сучасній комунікації виразно простежується специфіка застосування граматичних одиниць як засобів вираження оцінки, що потребує системного опису. Їх комплексний аналіз, репрезентований у рецензованому дослідженні, становить його беззаперечну новизну.

Робота має чітку й умотивовану структуру: складається з переднього слова, підготовленого доктором філологічних наук, професором Т. Космедою, вступу, трьох розділів, висновків, загального списку використаної літератури й джерел ілюстративного матеріалу, додатків, покажчика термінів лінгвоаксіології та покажчика імен. Кожен з розділів розкриває мікротему роботи в цілому, має чітку структуру.

У першому розділі «Граматика оцінки. Методологія дослідження та його термінологічний інструментарій: проекція на морфологічні ресурси мови» ґрунтовно розглянуто історію досліджуваного питання: О. Халіман простежила процес становлення й розвитку граматики оцінки крізь призму наукових концепцій В. фон Гумбольдта, О. Потебні, Л. Щерби,

С. Карцевського, Л. Булаховського, В. Виноградова, Ю. Шевельова та ін., запропонувала авторську періодизацію формування граматики оцінки.

У відповідних підрозділах описано методологічні засади породження оцінних відтінків значення на основі актуалізації морфологічних засобів, схарактеризовано термінологічний інструментарій дослідження. Термінологічна система граматики оцінки, безперечно, знаходиться на етапі свого становлення, що засвідчує й О.Халіман, доповнюючи її авторськими термінами. Наприклад, доречним є розмежування сильної й слабкої оцінних позицій функціонування граматичних одиниць. Уживаючись у вторинних функціях, як наголошує авторка, «граматична одиниця формує механізми, що репрезентують додаткові (зокрема, аксіологічні) смисли регулярно й послідовно (*сильна оцінна позиція*), або ж не відзначається однозначним (постійним) вираженням відповідних відтінків (*слабка оцінна позиція*) й тому має низький оцінний потенціал» (с. 91–92). Така характеристика досліджуваних мовних одиниць має практичну цінність щодо цілеспрямованого їх застосування в комунікації.

Розділ репрезентує опис категорії оцінки як багатоаспектної категорії, а також висвітлює лінгвофілософське підґрунтя граматики оцінки. Репрезентований у роботі зв'язок філософських категорій з категорією оцінки в проекції на досліджувані граматичні категорії дав авторці змогу розкрити процес граматикалізації оцінки. Цікавим також є опис моделювання окремих тропів граматичними засобами для породження оцінки.

Заявлені в першому розділі теоретичні питання морфологічної реалізації категорії оцінки знайшли відповідне практичне висвітлення в другому й третьому розділах монографії.

Другий розділ «*Грамматичні категорії іменних частин мови у фокусі граматики оцінки*» присвячено аналізу родових, числових, відмінкових, а також компаративних і суперлативних форм як засобів вираження оцінки.

Вдалим є опис моделювання граматичних ігрем (механізмів мовної гри) для вираження оцінних значень за участю граматичних засобів. Крім того, дослідниця вводить у науковий опис термін *квазіігрома*, який доречно номінує приклади незумисного моделювання ігрем, що також породжує додаткові смисли. Механізми породження аксіологічних відтінків значення детально схарактеризовано на основі процесів транспозиції граматичних одиниць, метафоризації граматичної семантики, креативного формотворення й проілюстровано достатньою кількістю прикладів. На основі проведеного дослідження визначено ступінь продуктивності виділених механізмів у сучасній мовленнєвій практиці українців.

У п. 2.2.2.3. подано практичну ілюстрацію авторського терміна *однина агресивна*, яка функціює в комунікації «з метою вираження негативної оцінки» (с. 201), що, як зазначено в монографії, відзначається продуктивністю в сучасній комунікації, однак неоднозначно сприймається мовцями як оцінний засіб. Дослідниця засвідчує в цьому разі зв'язок аксіологічних смислів із семантикою пошанності / інтимізації, різне

ставлення до репрезентації яких і зумовлює неоднорідне функціонування досліджуваної моделі в сучасній комунікації (с. 200–205).

Серед виділених оцінних ігрем детально схарактеризовано, зокрема, ті, що демонструють спроможність моделювання полярних аксіологічних смислів (множина гіперболічна (п. 2.2.1.1.), множина пошанна / удавана пошанність (п. 2.2.1.5.) та ін.), що як наголошує О. Халіман, може ставати причиною комунікативних девіацій через індивідуальний досвід конкретного мовця щодо їх використання. Такий аналіз висвітлює суттєвий прагматичний аспект функціонування граматичних одиниць і має доповнити сучасні підручники з граматики української мови.

Використання праць російських мовознавців дало змогу авторці монографії прослідкувати спільні для двох мов тенденції щодо використання засобів морфології оцінки, а також виявити їхню національну специфіку. Як національно специфічні, зокрема, у дослідженні схарактеризовано форми середнього роду в позитивнооцінній функції, оскільки в російській мові функціують їхні відповідники в чоловічому роді (с. 144). У зв'язку із цим грамеми середнього роду в російській мові набувають виразної негативнооцінної конотації, тому моделювання пейоративно маркованих okazіоналізмів середнього роду, як наголошує О. Халіман, у російській мові є більш продуктивним порівняно з мовою українською (с. 156–157).

Третій розділ *«Дієслівні граматичні категорії у фокусі граматики оцінки»* містить інформацію про специфіку функціонування граматичних значень виду, часу, особи, способу в аспекті аксіологічної прагмалінгвістики. Також описано зв'язок активного / пасивного стану з перехідністю / неперехідністю, зворотністю й безособовістю в ракурсі граматики оцінки, репрезентовано інфінітив як засіб моделювання граматичних ігрем для вираження оцінки. Авторка слушно зупиняється на психологічному аспекті прямого й переносного вживання дієслівних форм, ілюструючи думки достатньою кількістю прикладів.

Серед описаних моделей привертає увагу опис особливостей видових протиставлень імперативних форм (п. 3.1.2.), у процесі вживання яких виразно простежується зв'язок семантики оцінки із семантикою категоричності й ввічливості. Здійснений аналіз й отримані результати можуть бути використані не лише в дослідженнях з граматики, а й в інших суміжних дисциплінах, наприклад, у комунікативній лінгвістиці під час опису репрезентації категорії ввічливості.

О. Халіман продовжує актуальні в лінгвістиці дослідження оцінного компонента в оптативних висловлюваннях (п. 3.4.2.) і виділяє пейоративно марковані оптативні форми, що мають відтінок спонукання, регулярно демонструють «тональність неповаги комунікантів, висловлення негативу до співрозмовника» (с. 347), та здійснює їх класифікацію.

Описані в першому розділі аксіологічні аспекти реалізації граматичних ігрем у мовленнєвих жанрах, як видається, лише фрагментарно підтверджено практичним матеріалом другого й третього

розділів. Доречним був би більш послідовний аналіз реалізації описаних моделей вираження оцінки в цьому ракурсі в сучасній комунікації.

Як перспективу дослідження в монографії слушно вказано аналіз у відповідному векторі синтаксичних одиниць української мови для створення цілісного опису граматики оцінки. У цьому ракурсі в монографії вже подано окремі напрацювання, зокрема здійснено аналіз синтаксичних фразеологізмів, інваріантною частиною яких є досліджувані морфологічні одиниці (синтаксичні фразеологізми за участю родових форм /п. 2.1.2., 2.1.4./, множинних числових форм /п. 2.2.1.3./, ступеньованих прикметникових форм /2.4./, дієслівних часових форм /п. 3.2.1.1./, оптативних форм / 3.4.2./).

Джерельна база дослідження відзначається часовими обширами аналізованих текстів (залучено різножанрові твори художньої літератури від І. Котляревського до О. Забужко), різностильовими вимірами (серед використаних прикладів наявні одиниці художньої творчості, засобів масової інформації (зокрема й Інтернету), епістолярію, розмовно-побутового стилю), використанням лексикографічних праць різного статусу (від одинадцятитомного Словника української мови до словників інновацій).

Важливим є й те, що аналіз спрямовано й на сучасний комунікативний матеріал (інтернет-форуми, інтернет-публіцистика, соціальні мережі, розмовне мовлення). Це демонструє актуальні тенденції українського мовлення, характеризує продуктивні й потенційні засоби вираження оцінки. Крім того, у монографії фрагментарно схарактеризовано досліджувані оцінні ігри як складники ідіостилю окремих письменників (с. 148), зокрема, як зауважується, переносне вживання форм середнього роду «стає виразним стилістичним прийомом, що його активно використовують письменники-гумористи для моделювання пейоративних відтінків» (с. 148). Цей аспект може в перспективі стати предметом окремих лінгвістичних досліджень.

Завершують монографію висновки, що узагальнюють результати дослідження й окреслюють перспективу, а також показчик термінів лінгвоаксіології й показчик імен. Подані в додатках діаграми ілюструють отримані результати щодо частотності вживання кожної з досліджуваних моделей. Має місце солідний список використаної літератури та ілюстративних джерел.

Репрезентоване в монографії дослідження граматичних одиниць у фокусі аксіологічної прагмалінгвістики з урахуванням міждисциплінарних тенденцій розвитку сучасної лінгвістики дало змогу сформулювати авторську концепцію аналізу граматичних засобів вираження оцінки в сучасній українській мові. Рецензована праця є завершеним самостійним науковим дослідженням, результати якого мають і теоретичне, і практичне значення. Уважаю, що праця О. Халіман «Грамматика оцінки: морфологічні категорії української мови» збагачує історію й теорію українського мовознавства та стане корисною широкому колу мовознавців.

Рецензія надійшла до редколегії 23.12.2019